

MUHAMMED ALİ ES-SÂBÛNÎ VE TEFSİR İLMİNDEKİ YERİ

Editör

Dr. Öğr. Üyesi Zeki Keskin

Yazarlar

Prof. Dr. Hasan Keskin - Prof. Dr. Mehmet Soysaldı
Doç. Dr. Ali Bulut - Doç. Dr. Duran Ali Yıldırım
Doç. Dr. Esat Özcan - Doç. Dr. Mehmet Demirci
Doç. Dr. Mustafa Cora - Doç. Dr. Murat Kayacan
Doç. Dr. Süleyman Pak - Dr. Öğr. Üyesi Nazife Vildan Güloğlu
Dr. Öğr. Üyesi Nurdane Güler - Dr. Öğr. Üyesi Resul Ertuğrul
Dr. Öğr. Üyesi Yusuf Topyay - Öğr. Gör. Dr. Hasan Hüseyin Havuz
Öğr. Gör. Dr. Servet Demirbaş - Öğr. Gör. Ahmet Turan Özdemir
Dr. Fatih Çınar - Musa Öztürk

Ankara 2022

Muhammed Ali es-Sâbûnî ve Tefsir İlmindeki Yeri

Editör

Dr. Öğr. Üyesi Zeki Keskin

Yazarlar

Prof. Dr. Hasan Keskin

Prof. Dr. Mehmet Soysaldı

Doç. Dr. Ali Bulut

Doç. Dr. Duran Ali Yıldırım

Doç. Dr. Esat Özcan

Doç. Dr. Mehmet Demirci

Doç. Dr. Mustafa Cora

Doç. Dr. Murat Kayacan

Doç. Dr. Süleyman Pak

Dr. Öğr. Üyesi Nazife Vildan Güloğlu

Dr. Öğr. Üyesi Nurdane Güler

Dr. Öğr. Üyesi Resul Ertuğrul

Dr. Öğr. Üyesi Yusuf Topyay

Öğr. Gör. Dr. Hasan Hüseyin Havuz

Öğr. Gör. Dr. Servet Demirbaş

Öğr. Gör. Ahmet Turan Özdemir

Dr. Fatih Çınar

Musa Öztürk

ISBN: 978-625-7305-91-4

1. Baskı

Kasım, 2022 / Ankara

Yayın Sertifika No: 46683

Matbaa Sertifika No: 46682

Grafiker®

Yayınları

Yayın No: 455

Web: grafikeryayin.com

Kapak, Sayfa Tasarımı,

Baskı ve Cilt

Grafiker®

Grafik-Ofset Matbaacılık Reklamcılık

Sanayi ve Ticaret Ltd. Şti.

Oğuzlar Mahallesi

1396. Cadde No: 6/A

06520 Balgat-ANKARA

Tel : 0 312. 284 16 39 Pbx

Faks : 0 312. 284 37 27

E-mail : grafik@grafiker.com.tr

Web : grafik.com.tr

Kitaptaki bölümlerin hukuksal ve bilimsel sorumluluğu yazarlarına aittir.

BÖLÜM 8

“SÂBÛNÎ’NİN REVÂIU’L-BEYÂN” ADLI TEFSİRİ BAĞLAMINDA İSTİÂZE VE BESMELE

Öğr. Gör. Dr. Hasan Hüseyin Havuz

Afyon Kocatepe Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı
havuz4520.hh@gmail.com

ORCID ID:0000-0003-4388-9383

GİRİŞ

Müfessir Sâbûnî, okuyarak tanıştığım ilk müfessir olup baştan sona okuduğum ilk tefsir de *Safvetü’l-Tefâsir* adlı tefsiridir. Bu tefsiri 2012-2015 yılları arasında medrese tahsili görmüş emekli İHL Meslek Dersleri Öğretmeni Süleyman Mintaş hoca ile üç yıllık bir sürede ders olarak okudum. Bu sebeple Sâbûnî ve tefsirinin Kur’ân talebeliğimde önemli bir yeri vardır.

Son dönem alimi olan ve uzun dönem ülkemizde ikamet edip 2021 yılında vefat eden Muhammed Ali es-Sâbûnî¹ özellikle tefsir ilminde çalışmalarıyla tanınan bir müfessir olup tefsirin bir şubesi olan *Ahkâmü’l-Kur’ân* alanında da *Ravâiu’l-Beyân Tefsîru Âyâtî’l-Ahkâm mine’l-Kur’ân* adlı eseri bulunmaktadır. Bu eser *Ahkâm Tefsîri* adıyla Türkçe’ye tercüme edilmiştir.² Müfessir bu eserde ahkama dair ayetleri ders ders, Fatiha sûresi başta olmak üzere ayetin lafzî, icmâlî anlamlarını, nüzûl sebeplerini, önceki ayetlerle münasebetini, ayetin tefsirindeki incelikleri, ayetteki şer’î hükümler ve bunların fıkıh mezheplerindeki delillerini açıklamıştır. Fatiha sûresinde her ne kadar fikhî hüküm

¹ TRT Haber, 17 Ağustos 2022.

² Muhammed Ali Sâbûnî, *Ahkâm Tefsîri*, çev. Mazhar Taşkesenlioğlu (İstanbul: Şâmil Yayınevi, 2011).

yok gibi görünse de besmelenin Fatiha'dan bir ayet olup olmaması ve bu konuda fıkıh mezheplerinin tercihlerinin olması sebebiyle ahkam tefsirlerine konu olmuştur. Ancak, Sâbûnî'nin diğer klasik ahkam tefsirlerinden farklı olarak Fatiha sûresinin bütün ayetlerini tefsir ettiği görülmektedir. Tefsir ettiği ilk ayet de besmeledir.

113 sûrenin başında bulunan ve birçok ayette “*bismillah*” ve “*bismi rabbike*” şeklinde geçen besmeleye, Müslümanların her hayırlı işe Allah'ın adıyla başlaması gerektiği için bunun izahına özel bir önem atfedilmiştir.³ Aslında besmele mushaflarda yazılı olması ve Fatiha'nın bir ayeti olması sebebiyle tefsir ilminin, kurrâ arasında okunup okunmaması yönüyle kıraat ilminin, müstakil ayet olup olmaması yönüyle de fıkıh ilminin konusu olmuştur. Nitekim ahkam tefsirleri ve fıkıh eserlerinin yanı sıra İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429) gibi kıraat alimleri de bu konuya değinmişlerdir.⁴ Söz konusu eser gibi diğer *Ahkâmü'l-Kur'ân* tefsirlerinde mevzu edilmiş ve hakkında birçok risâle, makale ve kitap tez çalışması yapılmıştır.⁵

Tefsirlerde besmele tefsirinin yanında Fatiha'nın ve diğer sûrelerden müstakil bir ayet olup olması konu edilmiştir. Neseî (ö. 710/1310), Râzî (ö. 606/1210), Beyzâvî (ö. 685/1286), İbn Kesîr (ö. 774/1373), İbn Cüzey (ö. 741/1340), İbn Âşûr (1879-1973), Elmalılı (1878-1942) vb. müfessirler bu konuya değinmişler ilave olarak kurrânın okuyup okumamasını ve ayet sayıp saymadıklarını da belirtmişlerdir. Ahkam

³ Mehmet Kaya, “Tefsir Ekolleri Perspektifinden Kur'ân'ın Çok Boyutlu Yorumu: Besmele Örneği”, *Hitit Üniversitesi (Gazi Üniversitesi) Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14/27 (2015), 83-116.

⁴ Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî el-Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'an*, thk. Muhammed es-Sâdık el-Kamhâvî, (Beyrut: Müessesetü't-Türâsî'l-Arabî, 1992), 1/5; Ebû Bekr Muhammed b. Abdullah İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ, (Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003), 1/5; Muhammed İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fî'l-Kıraati'l-Aşr*, thk. Ali ed-Dabbâ' (y.y.: el-Matbaatü't-Ticarîyyetü'l-Kübrâ, t.y.), 1/259.

⁵ Yapılmış örnek bazı çalışmalar şöyledir: Ali Akpınar, “İşâri Tefsir ve Kuşeyrî (ö. 465/1072)'nin Besmele Tefsiri”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 3/9, (2002), 53-92; Mustafa Özel, “Mustafa Midhat Paşa'nın Besmele ve Fâtiha Tefsiri”, *Marîfe: Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim]*, 3/2, (2003), 269-272; Abdullah Aydemir, “Besmele”, *Diyanet İlmî Dergi [Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi]*, 10/106, 107, (1973), 82-8; Hüseyin Çelikcan, “Hacı Bektaş Veli'nin Besmele Tefsiri”, *Hacı Bektaş Veli: G. Ü. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Dergisi*, 2/26, (1995), 39, 40; Yakup Yüksel, “Beydâvî Tefsiri'nde Besmele Tahlili”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 26, (2012), 91-100; Ferruh Kahraman, “Besmele ile Fâtiha Arasındaki Münâsebet”, *Marîfe: Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim]*, 13/1, (2013), 53-66; Süleyman Gür, “Osmanlı Tefsir Geleneğinde Besmele Risaleleri Literatürü”, *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 12, (2018), 405-477.

tefsirlerinde ise kıraat yönüne ve kelime tefsirine pek değinilmemiş ama ayet olması ve namazı ilgilendiren hususular açıklanmıştır.⁶

Kıraat açısından bakarsak bismelenin Kur’ân’dan ayet olması konusunda alimler ve kurrâ arasında ihtilaf söz konusu değildir. Bu da Neml sûresinin 30. ayetine dayanmaktadır. Bu sebeple bütün kurrâ ilk defa sûre başında kıraata başlarken besmeleyi okumuşlardır. Tevbe sûresinin başında da besmelesiz nâzil olduğu ve okunması konusunda ittifak vardır. Hz. Osman’ın istinsah ettiği mushafta bütün sahabenin icmaıyla bir eksiklik ve fazlalık olmadığı konusunda görüş birliği olmasına rağmen Fatiha ve diğer sûre başlarındaki bismelenin ayet olması meselesinde alimler ihtilaf etmişlerdir. Bu ihtilaf, Kur’ân’da bir eksiklik ve fazlalık meydana getirmemekle birlikte ayet sayısı konusunda sayısal bir değişikliğe sebep olmaktadır.

Sâbûnî, besmeleden önce istiâze konusuna değinmiş bu cümledeki kelimelerin tefsirini yapmıştır. Kur’ân’dan olmadığı konusunda ihtilaf olmayan istiâze cümleleri daha çok hadis rivayetlerinde geçmektedir. Birden çok istiâze şekli olmakla birlikte rivayetlere göre Hz. Peygamber’in, kurrânın ve alimlerin en çok kullandığı siga, *أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ* “*Kovulmuş şeytanın şerrinden Allah’a sığınırım.*” cümlesidir.⁷ İkinci vecih olarak, Haşr sûresi 22-24. ayetleri okunmadan evvel sünnet olarak *أَعُوذُ بِاللَّهِ السَّمِيعِ الْعَلِيمِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ* “*Kovulmuş şeytandan alîm, semî’ olana Allah’a sığınırım.*” sîgası okunmaktadır. Bu iki vecih, Kur’ân kârifleri arasında yaygın olarak kullanılmakta ülkemizde de sünnet olarak okunmaktadır.⁸

İstiâze sîgalarında Hz. Peygamber’den gelen rivâyete ziyadenin mümkün olduğunu Şâtıbî şöyle ifade etmiştir: *وَقَدْ ذَكَرُوا لَفْظَ الرَّسُولِ فَلَمْ يَزِدْ وَلَوْ: “Alimler Allah Rasûlünün istiâze üzerine ilave etmediğini zikreder, ziyadesiz okuma rivâyeti sahih olsa bile bunda bir sıkıntı yoktur.”*⁹ Zikredilen bu ziyade, kıraat imamları ve Ehl-i edâ’dan (tecvid alimleri) sahih olarak nakledilen rivâyetler çerçevesindedir.

⁶ İbnü’l-Arabî, *Ahkâmü’l-Kur’ân*, 1/5,6.

⁷ Muhsin Demirci, “İstiâze”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: İSAM Yayınları, 2001), 23/318-319.

⁸ Muhammed Emin Efendi, *Umdetü’l-Hullân fî İzâhi Zübdeti’l-İrfân*, thk. Muhammed Çaba, (İstanbul: Hacıvevîyazade İlim ve Kültür Vakfı Yayınları, 2021), 47.

⁹ Beyit No: 97. Abdülfettah el-Kâdî, *el-Vâfî fî Şerhi’ş-Şânbiyye* (Kahire: Dâru’s-Selâm, 2019), 34.

Bunların dışına çıkmak uygun görülmemiştir.¹⁰ Bu sîgalar *en-Neşr* gibi kaynak eserlerde mevcuttur.¹¹ Şâtıbiyye şerhinde, istiâze ile ilgili nakledilen bu sîgaların senedinin sıhhatli olması durumunda bile yukarıda zikredilen birinci şeklin dışında diğer okumaları terk etmenin daha güzel olacağı ifade edilmiştir.¹²

1. İSTİÂZENİN TEFSİRİ

İstiâze genel olarak ahkam tefsirlerinde konu olmuştur.¹³ Kurtubî'nin¹⁴ (ö. 671/1273) istiâzeye özel bir başlık altında ele aldığı gibi Sâbûnî de ayrı bir başlık altında incelemiştir. Sabûnî istiâze ile ilgili başlığa “tefsiru istiâze” şeklinde koymuş yaygın olarak kullanılan siganın “eûzü”, “şeytan” ve “racîm” kelimelerinin tefsirini yapmış, bu konuda dilsel izahlar getirmiştir. “Allah” lafzını ise besmele kısmında izah etmiştir. İstiâzenin diğer sigaları üzerinde durmamış alimlerin en çok kullandığı sigayı esas almıştır.

أَعُوذُ/Eûzü: İstiâze, isteâze kökünden mastar olup “sığınmak” anlamına gelmektedir. **إِسْتَعِذْتُ بِهِ** “Ona sığındım.” cümlesi bu kabildendir. Kur’ân’dan istiâze kelimesinin geçtiği **فَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ** “Kur’ân okuyacağın vakit, o kovulmuş şeytandan Allah’a sığın.” (Nahl 16/98)¹⁵ ve **وَإِنِّي عَذْتُ رَبِّي وَرَبَّكُمْ أَنْ تَرْجُمُونِ** “Şüphesiz ki ben, beni taşlamanızdan, benim de Rabbim, sizin de Rabbiniz olan Allah’a sığındım.” (Duhân 44/20) ayetlerini zikreden müellif bu kelimenin ayetlerde de sığınma anlamına geldiğini ifade etmiştir. Burada istiâzenin “kötü işlerden Allah sığınmak olduğu” özellikle belirtilmiş, bu sebeple “Filancaya sığındım.” şeklinde kullanım bunu desteklediği gibi bazı ayet, sözlük ve hadisteki kullanımlar da bunu desteklemektedir.”eâze” kelimesinin kök olarak *Lisânü'l-Arap'ta* “âze bihî, avzen, iyâzen, lecee ileyhi, i'tesame” şeklinde geldiğini

¹⁰ Muhibbuddîn en-Nüveyrî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr fi'l-Kıraati'l-Aşr* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009), 1/284.

¹¹ Diğer sîgalar için bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/197, 198.

¹² el-Kâdî, *el-Vâfi*, 35.

¹³ el-Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'an*, 1/5; İlkiyâ el-Herrâsî, *Ahkâmü'l-Kur'an*, thk. Cemâatün mine'l-Ulemâ' (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983), 2/1/3-6.

¹⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, thk. Ahmed el-Berduni, İbrâhim el-İtfiyyîş, (Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Misriyye, ts.), 1/86.

¹⁵ İstiâze bu şekilde A'râf sûresi 200, Mü'min sûresi 56 ve Fussilet sûresi 36. ayetlerinde de geçmektedir.

belirtmiştir. Bu anlamı bir hadisle de desteklemiştir. Buna göre Hz. Peygamber Araplardan bir kadınla evlendi. Gerdeğe girince kadın ona, *أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنْكَ* “*Senden Allah’asıgınıyorum.*” dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber ona büyük bir sığınağa sığındığından dolayı seni bıraktım, akrabalarının yanına git.” demiştir. Müellif Nahl sûresi 98. ayetini sadece istiâze kelimesinin “sığınmak” anlamında geçtiği bağlamda zikretmiş, bu ayetten çıkarılan, Kur’ân okumak istendiğinde “eûzü” okunmasının gerekliliği gibi açıklamalarda bulunmamıştır.¹⁶ Ancak ayetin inceliklerini ifade ederken kıraat esnasında emredildiğini beyan etmiştir.

Müellif isteâze kelimesinde şeytan ve racîm kelimelerini şöyle izah etmiştir:

الشَّيْطَان/Şeytan Kelimesi: Bu kelime “dik kafalı, âsî” anlamına gelmekte, “şetane” kökünden türemiş ve “uzaklaşmak” manasındadır. Müellif bu anlamı dilsel izahlarla desteklemiştir. Bu anlamda “Şetantü dârahü” “evden uzaklaştım” denilmektedir. Ayrıca bu kelime “bi’r şetun”, “kuyu uzaktır” anlamında kullanılmaktadır. Müellif, bu anlamı Kurtubî’den nakilde bulunarak şeytana haktan uzaklaştığı için “şeytan” denildiğini, bu sebeple cinlerden ve insanlardan isyankâr olanlarına “şeytan” denildiğini ifade ederek Taberî’den (ö. 310/923) naklettiği şiirle istişhâd etmiştir.¹⁷

Öte yandan “uzaklaşmak, Allah’ın rahmetinden kovulmak” anlamında şeytanın sadece cinlerden değil insanlardan olabileceğinin ayette belirtildiğini ifade etmiştir. Söz konusu ayet şöyledir. *وَكَذَلِكَ جَعَلْنَا لِكُلِّ نَبِيٍّ عَدُوًّا شَيَاطِينَ الْإِنْسِ وَالْجِنِّ يُوحِي بَعْضُهُمْ إِلَى بَعْضٍ زُخْرُفَ الْقَوْلِ غُرُورًا وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ مَا فَعَلُوهُ فَذَرْهُمْ وَمَا يَفْتَرُونَ* “*Böylece biz, her peygambere insan ve cin şeytanlarını düşman kıldık. Bunlar, aldatmak için birbirlerine yaldızlı sözler fısıldarlar. Rabbin dileseydi bunu yapamazlardı. Artık onları uydurdukları şeylerle baş başa bırak da âhirete inanmayanların kalpleri ona (o yaldızlı sözlerle) kansın, ondan hoşlansınlar ve işledikleri kötülüğü bundan böyle de işlemeye devam etsinler.*” (En’âm 6/112-113).¹⁸

¹⁶ Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmî l-Kur’ân*, 1/86.

¹⁷ Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Ravâiu’l-Beyân (Tefsîru Âyâtî l-Ahkâm mine l-Kur’an)* (Beyrut: el-Mektebetü’l-Asriyye, 2010), 1/16.

¹⁸ Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Ravâiu’l-Beyân Tefsîru Âyâtî l-Ahkâm mine l-Kur’ân* (Dımaşk-Beyrut: Mektebetü’l-Gazzâlî-Müessesetü - Menâhilü’l-İrfân, 1980), 1/17.

Görüldüğü gibi ayette insan ve cin şeytanları ifadesi istiâzedeki şeytandan sığınmanın her iki tür şeytandan olduğunu ortaya koymaktadır. Söz konusu kelimenin “uzaklaşma” anlamı rivayette şöyle desteklenmiştir. Hz. Ömer bir gün eşeğe binmiş giderken kibirlenip ‘Beni indirin, şeytana bindirin.’ demiştir. Yani Hz. Ömer’in “şeytana bindirin” sözü kibirlenmenin cezası olarak “uzaklaşmak” manasında kullanılmıştır.¹⁹

الرَّجِيم/er-Racîm Kelimesi: Bu kelime “taşlanmış” manasına geldiğini söyleyen müellif, “feîl” kalıbında meful olduğunu belirtmiş, “aynün kehîlün”, yani mekhûlün; “keffe hadîbün” yani “mahdûbün”; “racûlün le’înü” yani “melûnün” şeklinde faîl kalıbı mef’ûl anlamında kullanılmaktadır. Kurtubî’ye göre “recm” kelimesinin aslı “taş atmak”tır. Buna göre “öldürmek, lanetlemek, kovma ve sövmek” anlamına gelmektedir. Bu manaların hepsinin *عَیْ نُوحٍ لِّتَكُونَ مِنَ الْمَرْجُومِينَ* “Ey Nûh!” dediler, “Bu işten vazgeçmezsen, kesinlikle sen de taşlanacaksın!” (Şuarâ 26/116) ayetine olduğunu söyleyen Sâbûnî, bu sebeple şeytan taşlandığını, çünkü lanetlenerek Allah’ın rahmetinden kovulduğunu ifade etmiştir. Bütün bu verilerden hareketle istiâzenin; âsî, isyankâr olan, insanları saptıran, şeytanın şerrinden Allah’a sığınmak, ona tutunma; onun vesvesesinden, işiten ve hâlik olanla korunma, ondan gelecek zararı ancak Allah’ın def edeceği anlamına gelmektedir.²⁰ Burada amacı sadece istiâzeyi tefsir etmek olan müellifin, İstiâzenin diğer sigalarına değinmediğini, ayrıca fikhın ve kıraatın konusu olarak bahsedilen cehrî veya hafî okunması, namazda okunması vb. konulara girmedığını görmekteyiz.

Müellif, *Safvetü’l-Tefâsir* adlı eserinde ise istiâze konusunda fikhî detaylara fazla girmeden kısa ve öz bir olarak şöyle demiştir. “*İnatçı ve kibirli olan şeytanın din ve dünya işleriyle ilgili huşularda bana zarar vermesinden veya yapmakla emrolunduğum şeylerden beni alıkoymasından Allaha sığınır ve Onun yardımıyla korunurum. Şeytanın arkadan çekiştirmesi yüze karşı alay etmesi ve vesvese vermesinden, her şeyi yaratan işiten bilen Allaha sığınırım. Çünkü onun insanlara zarar vermesini alemlerin rabbi olan Allah’tan başkası önleyemez.*” Ardından hadiste rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber gece namaz kılmaya kalktığında tekbir ile namaza başlar, sonra “eûzübillâhimineşşeytânirra

¹⁹ es-Sâbûnî, *Ravâiu’l-Beyân*, 1/17.

²⁰ es-Sâbûnî, *Ravâiu’l-Beyân*, 1/17.

cîm.” dediğini zikrederek istiâzeyi Hz. Peygamber’in namazda okuduğundan söz etmiştir.²¹

Sâbûnî istiâzenin hükmü konusunda ayrı başlık vermese de Kur’ân’da geçen istiâze ayetinin Kur’ân okumaya başlandığında “eûzü” okumayı emrettiğini belirtmiş, bunu tekid için Ca’fer-i Sâdık’ın (ö. 148/765) “*Kıraattan önce istiâze gerekir.*” sözünü zikretmiştir. Çünkü ona göre kul yalan, gıybet ve koğuculukla kirlenen kalbini ancak istiâze ile temizler ve bu şekilde Kur’ân’ı temiz bir kalple okumuş olur.²² Dolayısıyla burada müellifin cumhurun mendup hükmüne karşın eûzü okumanın gerekliliğine vurgu yapmasından *farz hükmünü tercih ettiği* anlaşılmaktadır. Bunun da kıraat anında olduğu anlaşılmaktadır. Zira müellif namazda istiâze konusuna değinmemiştir. İstiâze sigalarından bahsetmeyen müellif, onun Kur’ân’dan olup olmadığını zikretmemiş sadece Kurtubî’den istifade ederek ilgili ayeti tefsir etmiştir.²³

2. BESMELENİN TEFSİRİ

Besmele, Neml sûresinin 30. ayetinin nâzil olmasıyla beraber kullanılmaya başlanmıştır. İslam’dan önce Araplar putlar adına besmele okurlarken İslam geldikten sonra “bismillâh”, “bismillâhirrahmân” lafızları kullanılmıştır.²⁴ Nitekim müellif *Safvetü’l-Tefâsîr*’inde Allah’ın sûreleri besmele ile başlayarak Müslümanlara yol gösterdiğini, bu anlamda cahiliye dönemindeki Arapların “bismi lâ”, “bismi uzzâ” gibi uygulamalarına muhalefet için Allah’ın adıyla başladığını zikretmiştir.²⁵

Besmele genelde bu şekilde muhtelif ilim dalları ile ilgili eserlerde bir bölüm olarak tahlil edilmekle birlikte, müstakil eserlere de konu olmuştur. Umumiyetle “*Besmele Tefsiri*”, “*Besmele Şerhi*”, “*Besmele Risâlesi*” gibi isimlerle anılan bu eserlerde, besmele hakkında, önceki eserlerde anlaşılması güç olan hususlar izah edilmekte, eksikler giderilmekte, besmelenin lafzî ve manevî yönü üzerinde durulmakta, önemine değinilerek fezâili ve esrârî anlatılmaktadır.²⁶

²¹ Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safvetü’l-Tefâsîr* (Beyrut: Dâru’l-Kur’âni’l-Kerîm, 1981), 1/23.

²² Kurtubî, *el-Câmi’ li-aḥkâmi’l-Kur’ân*, 1/86; es-Sâbûnî, *Ravâiu’l-Beyân*, 1/34.

²³ Kurtubî, *el-Câmi’ li-aḥkâmi’l-Kur’ân*, 1/89, 90; es-Sâbûnî, *Ravâiu’l-Beyân*, 1/16.

²⁴ Süleyman Gür, “Osmanlı Tefsir Geleneğinde Besmele Risaleleri Literatürü”, *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 12 (2018), 405-477.

²⁵ es-Sâbûnî, *Safvetü’l-Tefâsîr*, 1/23.

²⁶ Gür, “Osmanlı Tefsir Geleneğinde Besmele Risaleleri Literatürü”, 408.

Besmele genel tefsirlere konu olduğu gibi ahkam tefsirlerine de konu olmuştur. Örneğin Cassâs (ö. 370/980) besmelenin yirmi sayfa boyunca sadece fikhî yorumunu yaparken, Kurtubî yaklaşık on sayfalık fikhî yorumunun yanı sıra diğer metotların kapsamına girecek bilgilere de yer vermektedir.²⁷

Tefsirlerde, besmelenin yorumunun Neml sûresi 30. ayetinde değil, Fatiha sûresinden önce yapıldığını görmekteyiz.²⁸ Farklı uzunluklarda tefsir edilen besmele Sâbûnî'nin ahkam tefsirinde yaklaşık 15-20 sayfa olarak ele alınmış *Safvetü't-Tefâsir* adlı tefsirinde ise fazlaca konu edilmemiştir.²⁹ Sâbûnî söz konusu ahkam tefsirinde kıraat farklılıklarına değinmesine rağmen besmelenin kurrâ arasındaki durumuna eserin konusu gereği ayrıntılı değinmemiş, ahkam tefsirinin/fikhın konusu olarak ele almıştır.

Sâbûnî besmelenin günlük hayatta kullanımın dair bazı bilgiler vermiştir. Besmele, başta dilbilimsel ve fikhî olmak üzere çeşitli tefsir yöntemleriyle ele alınmış, bu bağlamda farklı yorumlar yapılmış şiirle istiḥadda bulunulmuştur. Ayrıca eserde ehlü'l-lüga nezdinde meşhur olanın besmele şeklinde remzedilenin “bismillâhirrahmânirrahîm” cümlesi olduğunu zikredilmiştir.³⁰ Konunun kıraat yönü konusunda ayrıntılı bilgi vermeyen müellif, sadece Cessâs'tan alıntı yaparak Kûfe kurrâsının Fatiha sûresindeki besmeleyi ayet saydığını, Basra kurrâsının saymadığını söylemiştir.³¹ Bazı tefsirlerde³² Kûfe kurrâsı ve fukahâsının ayet saydıkları yönünde verilen bilgiyi Sâbûnî vermemiştir. Çünkü Kûfe fukahâsından Ebû Hanîfe'nin (ö. 150/767), genel yaklaşıma göre Kûfe kurrâsının ayet saydığı Fatiha'daki besmeleyi müstakil ayet saymamaktadır.³³ Yani müellif fukahâ ile kurrâyı ayırarak isabet etmiştir. Dirayet ve rivayet yönünden besmeleyi ayrıntılı olarak açıklayan Sâbûnî, besmelenin Kur'ân'dan olup olmadığı ve sûre başlarındaki besmelenin müstakil ayet olup olmadığı meselesini teferruatlı olarak fikhî mezhepler görüşleri doğrultusunda ele almıştır.

²⁷ Kaya, “Tefsir Ekolleri Perspektifinden Kur'ân'ın Çok Boyutlu Yorumu”, 88.

²⁸ Kaya, “Tefsir Ekolleri Perspektifinden Kur'ân'ın Çok Boyutlu Yorumu”, 88.

²⁹ es-Sâbûnî, *Ravâiu'l-Beyân*, 1/13-58.

³⁰ es-Sâbûnî, *Ravâiu'l-Beyân*, 1/34.

³¹ es-Sâbûnî, *Ravâiu'l-Beyân*, 1/47.

³² Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an Hakâ'iki Gavâmidü't-Tenzil ve 'Uyûni'l-Ekâvil fi Vucûhi't-Te'vil*, çev. Muhammed Coşkun, (İstanbul, Yazma Eserler Kurumu, 2016), 1/67.

³³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kıraati'l-Aşr*, 1/258.

2.1. Besmele Kelimesinin Kökü

Müellif kelime kelime “*bismi, Allah, er-rahmân, er-rahîm*” kelimeleri izah ettikten sonra onun manasını açıklamıştır. Besmele kısmında “besmelenin tefsiri” başlığını kullanan Sâbûnî öncelikle “ism” kelimesini izah etmiş bu kelime “sümüvv” kelimesinden türediğini söyledikten sonra manasının da “yükseklik, yücelik” anlamında olduğunu belirtmiştir. Ancak, “alâmet” anlamında “es-sümmetü” kelimesinden türediği de söylenmiştir. Kurtubî’nin ilk anlamı daha sahih bulunduğunu zikreden müellif, bunun da Basralıların görüşü olduğunu, çünkü bu kelimenin cemisinin “esmâün”, tasgîrinin ise “sümeyyün” şeklinde geldiğini nakletmiştir. Buna göre وَلِلَّهِ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَىٰ فَادْعُوهُ بِهَا وَذَرُوا الَّذِينَ يُلْحِدُونَ فِي أَسْمَائِهِ سَيُجْزَوْنَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ “*En güzel isimler Allah’ındır; bu güzel isimlerle O’na dua edin, O’nun isimleri hakkında doğru inançtan sapanları kendi başlarına bırakın. Onlar yaptıklarının cezasını çekecekler!*” (A’râf 7/180) ayetinde de “esmâ” kelimesi “isimler” anlamında kullanılmıştır. Besmelenin başındaki “ب/be” harfinin emir mi yoksa haber mi olduğu konusunda mahzûf bir fiilin müteallak oluşunu belirtmesi dolayısıyla besmeleyi okuyan kişinin “bismillâh” dediğinde “*Allah’ın adıyla yardım isteyerek okuyorum.*” dediğini ifade etmesi onun haber anlamını tercih ettiğini göstermektedir.³⁴

Akabinde bu konudaki dilsel açıklamalarına şöyle devam etmiştir. Bir yazar kalemi eline aldığı ve “bismillâh” dediğinde “Allah’ın adının yardımı ile yazıyorum.” demiş olmaktadır. Sofraya oturan kişi “bismillâh” dediğinde Allah’ın adının yardımı ile yiyiyorum.” demiş olmaktadır. Bu şekilde herhangi bir işi yaptığı da ona uygun bir fiil kullanılarak o işi Allah’ın adıyla yapmak” anlamında kullanılmaktadır. Bu anlamda “*Her hayırlı işe besmele ile başlanmazsa ondan hayır gelmez.*” meşhur hadisi zikrederek Kurtubî’den nakille “bismillâh” kelimesinde çok kullanılması sebebiyle “ب/be” harfinden hareketle elifsiz yazıldığını, ancak “ikra bismi rabbike” (Alak 89/1) ayetinde az kullanıldığı için elifle yazıldığını söylemiştir.³⁵ Sâbûnî, besmeledeki kavramları ise tek tek şöyle izah etmiştir:

اللَّهُ/Allah Kelimesi: “Allah” kelimesi onun mukaddes zatının ismidir. O, vâcibü’l-vücut, ortağı olmayandır. Bu konuda İbn Kesîr şöyle demiştir.

³⁴ es-Sâbûnî, *Ravâiu’l-Beyân*, 1/18.

³⁵ es-Sâbûnî, *Ravâiu’l-Beyân*, 1/18.

“Allah” lafzı “rab” kelimesi üzerine bir alemdir. Onun için de bu isme, “ism-i a’zam” denmiştir. Çünkü bu kelime bütün sıfatları kapsamaktadır. Nitekim Allah, ayette “hüvellâhüllezzî lilaâhe illâ hû, melikü’l-kuddûs... (Haşr 59/22) demektedir. Dolayısıyla burada geçen bütün isimler, Allah lafzının sıfatları gibidir. Allah ismi sadece ona konmuştur.³⁶

Konuyla ilgili açıklamalarını müfessirlerden destekleyerek devam ettiren müellif şöyle demektedir: Kurtubî’ye göre de “Allah” kelimesi O’nun en büyük ismidir. “Rubibiyyet” ve “uluhiyyet” sıfatlarını bir arada toplayan en isim budur. “Allah” kelimesi herhangi bir kökten türemediğini söyleyen Sâbûnî, alimlerin çoğunun bu görüşte olduğunu belirtmiş, ancak müştaktır, şeklinde söyleyenlerin de olduğunu belirtmiştir. İbnül Cevzî’den (ö. 597/1201) de ulemanın bu konuda ihtilaf ettiğini, bazılarının müştak dediklerini, bazılarının da müştak dediklerini belirterek bu konuda Halil b. Ahmed’den (ö. 175/791) müştak ve müştak olmadığına dair iki rivayetin nakledildiğini ifade etmiştir. Türetilmiş diyenlerin ibadet manasında “el-ilâhe”den türetildiği belirtilmiş, bazılarına göre de hayret anlamına gelen “velehe” kelimesinden türetildiğini söylemişlerdir. Çünkü kalpler Allah’a meyletmektedir.³⁷

Sâbûnî’ye göre bunların en sahihi, Allah lafzının müştak olmadığını söyleyen görüştür. Çünkü bu isim onun ortağı olmadığını, hiçbir varlığın bununla isimlendirilmeyeceğini ifade etmekte ve onun zatının adıdır. Bu sebeple bu ismin tesniyesi cemisi olmaz.³⁸

Besmeleden hareketle “Allah” lafzı ile “ilah” arasındaki farkı izah eden müellif “Allah” lafzının “alem” olduğunu, Allah’a mahsus olup başka varlığa verilmediğini belirterek “ilah” kelimesinin “ma’bûd” manasında “elehe” kelimesinden türeyip diğer varlıklar için de kullanılabildiğini beyan etmiştir. Buna göre “tapılan” anlamındaki “ilah” ise hak olabileceği gibi batıl üzere de olabilir. Nitekim cahiliyye döneminde Arapların taptıkları putlara da “ilah” denmiş, “Allah” denmemiştir. O dönemde bir Araba “Seni kim yarattı veya yerleri ve gökleri kim yarattı?” dendiğinde de “Allah” cevabını verirlerdi. Zaten Kur’ân ayeti bunu doğrulamaktadır.³⁹

³⁶ es-Sâbûnî, *Ravâiu’l-Beyân*, 1/18.

³⁷ es-Sâbûnî, *Ravâiu’l-Beyân*, 1/19.

³⁸ es-Sâbûnî, *Ravâiu’l-Beyân*, 1/19.

³⁹ es-Sâbûnî, *Ravâiu’l-Beyân*, 1/35.

Sâbûnî, niye “billâhi” değil de “bismillâhi” deriz sorusuna cevap olarak da Ebu’s-Suud Efendi’nin (ö. 982/1574)sözüyle cevap vermiştir. Buna göre besmele teberrük için bir fasıladır. Burada “isim” kelimesi kullanılarak isteme ve yardıma çağırma anlamı kastedilmiştir.⁴⁰

Bazı alimler isimle müsemmanın aynı olduğunu, “bismillâh” ile “billâh” kelimesinin aynı olduğunu söylemişler. Dolayısıyla “isim” lafzının besmeleden çıkabileceğini söylemişlerdir. Ancak Sâbûnî, Taberî’nin bu görüşü reddederek söyle dediğini nakletmiştir: “Eğer bu görüş doğru olsaydı, ‘Zeyd’in ismini gördüm’, ‘ekmeğin ismini yedim’, ‘ilacın ismini içtim’, ifadelerinin doğru olması lazımdı. Ancak bu şekilde söylemek dilde doğru değildir.”⁴¹

الرَّحْمَان/er-Rahmân ve الرَّحِيم/er-Rahîm: Bu iki isim Allah’ın mübarek adları olup “rahmet” kelimesinden türemiştir. Ancak, bunların onun zatına mahsus olduğunu söyleyip müştak olmadığını söyleyenler de olmuştur.⁴² Rahmân kelimesinde mubâlağa olarak rahmetinde eşsizliği ifade etmektedir. Çünkü bu vezin mubâlağa kalıbıdır. Araplar bu anlamda çok dolu olduğunu ifade etmek için “mel’ân”, tokluk için “şe’bân” derler.⁴³ Müellif burada müştak olduğunu söyledikten sonra bunun manasının Fatiha sûresinde açıklayacağını ifade etmiş, burada da sûredeki rab, rubûbiyyet gibi sûrenin diğer ayetlerindeki kavramları sırasıyla tefsir etmektedir. Fatiha’yı Seyyid Kutub’un (1906-1966) görüşleriyle açıklayan müellif bu iki sıfatın İslam düşüncesinin ikinci rûknü temsil ettiğini ve kul ile rabbi arasındaki alakayı sağlamlaştırdığını ifade etmektedir.⁴⁴

Bu iki sıfatın besmele haricinde Fatiha sûresi içinde ayrı bir ayet olarak bütün rahmet anlamlarını içerdiğini, O’nun kapsayıcı olan rablığını tek’îd için tekrar geldiğini ifade eden müellif, rab ile onun kulları arasındaki sevgi ve mutmainlik oluşturan daimî bağı sağlamlaştırdığını ifade etmiştir. Kulun hamd etmesi de buna cevaptır.⁴⁵

Rahmân ve rahîm sıfatlarının “rabû’lâlemîn” isminden sonra gelmesi Allah’ın rahmetinin her zaman ve her yerde geçerli olduğunu “rab”

⁴⁰ es-Sâbûnî, *Ravâiu’l-Beyân*, 1/34.

⁴¹ es-Sâbûnî, *Ravâiu’l-Beyân*, 1/35.

⁴² es-Sâbûnî, *Ravâiu’l-Beyân*, 1/19.

⁴³ es-Sâbûnî, *Ravâiu’l-Beyân*, 1/24.

⁴⁴ es-Sâbûnî, *Ravâiu’l-Beyân*, 1/31.

⁴⁵ es-Sâbûnî, *Ravâiu’l-Beyân*, 1/32.

kelimesindeki “efendi”, “kahhâr”, “cebbâr” gibi anlamlarının terennüm ettirdiği dinleyendeki olumsuz algıyı ortadan kaldırmak için gelmiştir. Burada bu iki sıfatın gelmesi Ebû Hayyân’a (ö. 745/1344) göre de belagat gereği kul hata yaptığında af dileyebilsin diye bu iki özelliği zikredilmiştir.⁴⁶ Müellif İbnü’l-Kayyım’dan (ö. 751/1350) şu bilgileri nakletmiştir: Rahmân ve rahîm sıfatlarının ard arda gelmesi konusunda rahmân Allah’ın zatına mahsus, rahîm ise merhamet edilene yöneliktir. Nitekim, Allah, بِالْمُؤْمِنِينَ رَحِيمًا “Allah mü’minlere çok merhamet edendir.” (Ahzâb 33/43) ve إِنَّهُ بِهِمْ رُؤُفٌ رَحِيمٌ “Muhakkak O çok şefkatli ve merhametlidir.” (Tevbe 9/117) ayetlerinde “rahîm” kelimesini zikretmiş, “rahmân” kelimesini ise zikretmemiştir.⁴⁷

Sözün özü, rahmân, nimet verene, rahîm ise bunlarla nimetlenen kullara yöneliktir. Müellif burada bazılarını ikisinin manasının aynı olduğu söylendiği birincisinin ikincisini kuvvetlendirmek için geldiği Sabbân ve Celâl isimli müfessirlerin bu görüşte olduğu söylemiş ama bunun zayıf olduğunu belirtmiştir. Bu anlamda Taberî’nin Kur’ân’da manasız ve maksatsız kullanılan zaid kelime olmadığı görüşünü nakletmiştir. “Râcih/tercih edilen” başlığı açarak, bu görüşlerden en kuvvetlisinin İbnü’l-Kayyım’ın olduğunu söylemiştir. Yani rahmân, Allah’ın zatına mahsus, rahîm ise kullara yönelik fiillerine mahsustur.⁴⁸

Müellifin burada İbnü’l-Kayyım’ın görüşünü benimsemesi iki sıfatın ayrı manalarda olduğunu düşündüğünü göstermektedir, ancak gelecekte rahmân sıfatının bütün kullara, rahîm sıfatının sadece müminlere yönelik olduğu şeklindeki ayrımın burada net olarak belirtilmediği görülmektedir. Rahîm kelimesinin müminlere has olduğu anlaşılmakta ama rahmân sıfatını mümin-kafir ayrımı yapmadan herkese yönelik olduğu İbnü’l-Kayyım’ın görüşünden çıkmamaktadır. Burada bu sıfatın bilakis zatına mahsus olduğu ifade edilmektedir. Ancak müellif, bu iki sıfatı açıklarken Hattâbî’nin (ö. 388/998) rahmân kelimesinin rızıkta, maslahatlarda mü’min-kâfir ayrımı olmadan bütün kullarını kapsadığını, rahîm sıfatının ise sadece müminlere has olduğunu çünkü ayette rahîm kelimesi mü’minlere yönelik kullanılmıştır. Bu sebeple rahmân ismi ona mahsus olduğu için Allah’tan başkasına verilemez.

⁴⁶ es-Sâbûnî, *Ravâiu’l-Beyân*, 1/36.

⁴⁷ es-Sâbûnî, *Ravâiu’l-Beyân*, 1/37.

⁴⁸ es-Sâbûnî, *Ravâiu’l-Beyân*, 1/37.

Rahîm ise mahluklara isim olarak verilebilir. Çünkü ayette böyle geçmektedir. Aynı şekilde bu görüşleri Kurtubî’den de nakletmiştir. Kurtubî, rahmân kelimesinin Allah’a mahsus olduğunu, O’nun dışında kullanılamayacağını, çünkü ayette *قُلْ اَدْعُوا اللَّهَ اَوْ اَدْعُوا الرَّحْمٰنَ* “De ki: (Rabbinizi) ister Allah diye çağırın ister Rahmân diye çağırın. (İsrâ 17/110) şeklinde geçmektedir. Diğer ayette de *اَجْعَلْنَا مِنْ دُوْنِ الرَّحْمٰنِ اِلٰهًا* “...Rahmân’dan başka kulluk edilecek ilahlar var etmiş miyiz?” (Zuhruf 43/45) şeklinde bu ismin Allah’a has olduğu ifade edilmiştir. Bugüne kadar rahmân ismini sadece *Müseylemetü’l-Kezzâb* (yalancı peygamber) “rahmânü’l-Yemâme” şeklinde kendisine isim olarak kullanmıştır.⁴⁹ Müellifin burada rahmân sıfatını bütün kullara, rahîm sıfatının ise sadece müminlere has olduğu görüşünü nakiller vermesi kendisinin de aynı görüşe sahip olduğunu göstermektedir.

2.2. Besmelenin Anlamı

Sabûnî konu gereği daha çok besmelenin tefsiri/manası üzerinde yoğunlaşmıştır. Buna göre besmele şu anlama gelmektedir. *“Bütün işlerimde Allah’tan yardım dileyerek ve sadece ondan medet umarak her şeyden önce onun adıyla zikre başlarım. Çünkü o Rab’dır. İtaate layık olan yalnız odur. O, lütuf ve kerem sahibidir. Rahmeti engin lütuf ve ihsanı boldur. Rahmeti her şeyi kuşatmış lütfü bütün mahlukatı kaplamıştır.”* Burada uyarı başlığıyla şunları ilave etmiştir: *“Burada Allah müşriklere ve putperestler muhalefet olması için Müslümanların sözlere ‘bismillâhirrahmânirrahîm’ ile başlamalarını öğretmek amacıyla Fatiha sûresine (Tevbe hariç), bütün Kur’ân sûrelerine besmele ayetiyle başlamıştır. Çünkü putperestler işlerine ilahlarının ve tağutlarının adlarıyla başlamaktadırlar. Yani “lâtın adıyla, uzzâ’nın adıyla, şa’bın adıyla, hübel’in adıyla başlarım.” şeklinde söylerlerdi.”*⁵⁰

Kur’ân’ın besmele ile açılması kulun bütün işlerinde sözlerinde besmele ile başlaması gerektiğine bir yönlendirme vardır. Çünkü hadiste bütün önemli işler besmele ile başlamazsa sonu bereketsizdir/nâkıstır. Sâbûnî besmelenin bu üç kelimesinin kökenlerini verdikten sonra besmelenin manasının şöyle olduğunu söylemiştir. Bir kişi “Bismillâhirrahmânirrahîm” dediğinde her şeyden önce, ondan yardım

⁴⁹ Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, 1/105; Sâbûnî, *Ahkam Tefsiri*, 1/25, 37.

⁵⁰ es-Sâbûnî, *Safvetü’l-Tefsîr*, 1/23.

dileyerek bütün işlerinde “*Ben Allah’ın adıyla başlıyorum.*” demiş olmaktadır. Çünkü Allah kadiri mutlaktır. Taberî’nin de belirttiği gibi Allah nebîsine bu yüce isimleri her güzel işin ve sözün başında okumasını istemiştir. Bu da bütün kulları için takip edecekleri bir yol ve sünnet olmaktadır. Besmele bütün konuşmaların, mektuplaşmaların, kitapların ve bütün işlerin başında söylenir. İnsan “bismillâh” dedi mi, neye başladığını söylemiş olmakta ve Kur’ân okumaya başlamadan önce de “bismillâhirrahmânirrahîm” dediğinde de “Allah’ın adıyla okuyorum”, aynı şekilde ayağa kalktığında oturduğunda ve diğer eylemlerde “bismillâh” diyebilir. Bu şekilde de kişi “Allah’ın adıyla bu işi yapıyorum.” demektedir.⁵¹ Sâbûnî’nin burada adeta Kur’ân kıraatı ile diğer amellerdeki sigayı ayırdığını görmekteyiz. Kur’ân okumada “bismillâhirrahmânirrahîm” denilmesi gerektiğini, diğer işlerde “bismillâh” demenin yeterli olduğunu anlamaktayız. Ancak diğer tefsirinde Kur’ân okumaya başlamanın yanında diğer söz ve davranışlara başlarken de “bismillâhirrahmânirrahîm” denmesi gerektiğini söylemiştir.⁵²

Müellif Seyyid Kutub’un “*fî Zilâli’l-Kur’ân’da Fatiha’nın Manaları*” başlığı ile Fatiha besmele ilişkisinden bahsetmiştir. Fatiha’nın besmele ile başladığını bu sûrenin Allah’ın adı ile başlamasının İslam’ın adabından olduğunu çünkü onun kulu ve Peygamber efendimize gönderdiği ilk ayette “ikra’ bismi rabbikellezî halak” ayetiyle de ona öğretmiştir. Bu şekilde Allah’ın adıyla başlama, İslam’ın düşünce yapısını teşkil etmektedir. Bu da evvel, âhir ve zâhir, bâtın olduğunu ifade eden (Hadîd 57/3) ayetin gereğidir.⁵³

Safvetü’l-Tefâsir adlı tefsirinde de bu temel düşüncüyü güçlendirecek açıklamayı Taberî’den nakil yaparak söylemiştir. Buna göre onun zikri yüce ve isimleri mukaddes olan Allah’ın peygamberi Muhammed’i bütün işlerinde önce kendisinin güzel isimlerini zikretmeyi öğreterek yetiştirmiştir. Bunu bütün mahlukatı için uyacakları bir sünnet ve takip edecekleri bir yol yapmıştır. Eğer kişi, bir sûreyi okumak isterse “bismillâhirrahmânirrahîm” dediğinde “Allah’ın adıyla okurum.” demiş olmaktadır. Ayrıca, namaz haricindeki diğer işlerde de aynı şeyi söyle-

⁵¹ es-Sâbûnî, *Ravâiu’l-Beyân*, 1/20.

⁵² es-Sâbûnî, *Safvetü’l-Tefâsir*, 1/23; Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safvetü’l-Tefâsir*, çev. Sadreddin Gümüş-Nedim Yılmaz (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2012), 1/33.

⁵³ es-Sâbûnî, *Ravâiu’l-Beyân*, 1/31.

miş olmaktadır.⁵⁴ Sabûnî, Neml sûresi 30. ayetinin tefsirini yaparken de Süleyman (a.s.) peygamberin Belkıs’a gönderdiği mektubun besmele ile başladığını, bunun mektuba güzel bir giriş olduğunu besmelede rablığı Allah’a mahsus olduğunu ilan ettiğini belirtmiştir.⁵⁵

Müellif, dilcilere göre de besmele dendiğinde “bismillâhirrahmânirrahîm” sözünün akla geldiğini ifade ederek “besmele” tabirinin nesir ve şiirde de meşhur olduğunu belirtmiş ve bunu “Kendisine rastladığım sabah leyla besmele çekti, o besmele çeken ne güzel sevgilidir.” beyitiyle desteklemiştir.⁵⁶

Sûrenin tefsiri kısmında Fatiha’nın besmele ile başladığını, bütün sûrelerin başında bu şekilde başlamanın Allah’ın peygambere öğrettiği bir edep olduğunu söylemiştir. Nitekim Alak sûresinde “İkra’bismi rabbike” denilmektedir. Bu sebeple her şeye başlamak onun adıyla olmaktadır. Bu anlamda edebi ifade etmenin yanında tevhidi de içermekte, onun birliğini anma ve İslam düşüncesinin ilk rûknü olan inancı ifade etmektedir.⁵⁷

Besmeledeki rahmân ve rahîm isimleri İslam düşüncesinin ikinci rûknünü anlatıp kul ile Allah arasındaki ilişkiyi anlatmaktadır. “Bismillâhirrahmânirrahîm” denildiğinde hamd ile ona yönelinmekte, onun mutlak rububiyeti nitelendirilmektedir. Böylece mü’minin şuuru Allah’ı anarak harekete geçmektedir. Bu işe hamd ile başlanması Allah’ın verdiği nimettir.⁵⁸ Allah’ın rububiyeti, tevhid akidesi ile bu hakikatin olmadığı bir karanlık alemin farkını göstermektedir. Çünkü Allah bütün alemlere hakimdir. Bu şekilde insan sahte tanrılara inanmaktan kurtulur. Zikredilen rububiyet bütün alemlere şâmil olup düzenle düzensizliğin farkını ortaya koymaktadır. O’nun bu sıfatı insanın aklını ve kalbini kuşatır ve bir ferahlık verir. Sonrasında “rahmet” kelimesin onun rahmetinin bütün özelliklerin ihtiva eden bu iki sıfat bu sûrede tekrarlanmaktadır. Bunu okumakla, hâlik ile mahlûk arasında ilişkinin temel esasları bildirilmiş olmaktadır. Bu şekilde kalb huzuruna kavuşan kulun hamde iştiyakı artar ve hamd etme fitrî vazife olmuş olur.⁵⁹

⁵⁴ es-Sâbûnî, *Safvetü’l-Tefâsir*, 1/33.

⁵⁵ es-Sâbûnî, *Safvetü’l-Tefâsir*, 2/408.

⁵⁶ es-Sâbûnî, *Ravâiu’l-Beyân*, 1/34; Sâbûnî, *Ahkam Tefsiri*, 1/44.

⁵⁷ es-Sâbûnî, *Ravâiu’l-Beyân*, 1/31.

⁵⁸ es-Sâbûnî, *Ravâiu’l-Beyân*, 1/31.

⁵⁹ es-Sâbûnî, *Ravâiu’l-Beyân*, 1/32.

Müellif, buna ilaveten besmelede çok büyük faydalarının olduğunu söyleyerek bunları şöyle sıralamıştır: Besmele, Allah'ın adıyla bereketlenme, ona saygı, şeytan Allah'ın zikrinden kaçtığı için şeytanı kovma, müşriklere muhalif inancı ortaya koyma demektir. Müşrikler bir işe başladıkları zaman putların adını anar, diğer taptıkları mahlukatın adını sayardı. Besmelede, korkan kişi için “emân” olduğu, onu okumayanın Allah ile irtibatının kesileceği, onda O'nun ulûhiyyetini ikrar olduğu, Allah'ın nimetlerinin anma, ondan yardım dileme olduğu belirtilmiştir. Bu anlamda *Allah* ve *Rahmân* isimlerinin Allah'ın iki özel ismi olduğu beyan edilmiştir.⁶⁰

2.3. Besmelenin Kur'ân'dan Ayet Olması Meselesi

Besmelenin Kur'ân'dan olduğu konusunda ittifak olmakla birlikte, sûre başlarında yazılan besmelelerin her bir sûreye ait olduğu veya sûrenin dışında olup tek tek birer ayet olduğu veya besmelenin bütün sûrelere başlarken okunan sadece bir ayet olması konusunda kurrâ ve fukahâ arasında ihtilaf söz konusudur. Ancak, besmelenin Neml Sûresi'nin 30. ayetinin bir parçası olması hasebiyle Kur'ân'dan olduğu konusunda âlimler arasında ittifak vardır. Ayrıca, mushaflarda da Tevbe sûresi hariç olmak üzere bütün sûrelerin başında yazılı olduğu konusunda bütün kurrâ ve âlimler ittifak halindedir.⁶¹ Bugün Âsım (ö. 127/745) kıraatına göre basılan ve buna göre okunan mushaflarda Tevbe sûresi haricinde besmele yazılmıştır.⁶²

Sâbûnî Fatiha sûresiyle alakalı şer'î hükümleri açıklarken “Besmele Kur'ân'dan mıdır?” şeklinde soruyla başlayarak bu meseleyi tartışmıştır. Öncelikle alimlerin besmelenin Kur'ân'dan olduğu konusunda Neml sûresi 30. ayetten hareketle bir ayet olmasında ittifak ettiklerini belirten müellif, besmelenin Fatiha'dan mı yoksa veya diğer sûrelere ait mi noktasında ihtilaf ettiklerini belirtmiştir. Ona göre bu konuda üç görüş bulunmaktadır.

1- Besmele Fatiha ve diğer sûrelere ait bir ayettir. Bu İmam Şâfinin görüşüdür.

⁶⁰ es-Sâbûnî, *Ravâiu'l-Beyân*, 1/36.

⁶¹ el-Kâdî, *el-Vâfi*, 45; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/204.

⁶² bk. Hasan Keskin, “Âyetlerin Sayısı Hakkındaki İhtilaf Nedenleri”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/2 (2009), 49-67.

2- *Fatiha’ dan ve diğer sûrelerden bir ayet değildir. Bu da İmam Mâlik’in görüşüdür.*

3- *Kur’ân’ dan müstakil bir ayettir ancak sûrelerin arasını ayırmak için nazil olmuştur. Yani Fatiha ve diğer sûrelere ait olmayıp sûrenin başında müstakil bir ayettir. Bu da Hanefî mezhebinin görüşüdür.*

Görüldüğü gibi Sâbûnî sûreye ait bir ayet, müstakil bir ayet ve hiçbir sûrette ayet değildir, şeklinde üç görüşü nakletmiş ve mezheplerin tercih edilen görüşlerini vermiş tek tek alimlerin görüşlerine yer vermiştir. Müellif bu görüşleri verirken ayrıntıya girmeyip temel üç görüşü ve hangi fıkıh mezhebine aitse onu vermiş daha farklı isimler bazında ayrıntıya girmemiştir. Ayrıntıya zikrettiği bu görüşlerin delillerini⁶³ vererek girmiştir.

Şâfililerin deliller konusunda ilk olarak 4-5 delili ifade ettikten sonra bunları özet bir şekilde ortaya koyan müellif ilk olarak Hz. Peygamber’in “*Fatiha okuduğunuzda ‘bismillâhirrahmânirrahîm’ deyiniz. Zira Fatiha Ümmü’l-Kur’ân, Ümmü’l-Kitâb, Seb’u’l-Mesânî’dir. Besmele de onun bir ayetidir.*” nakletmiştir.⁶⁴

İkinci olarak da “Namaz besmele ile açılır.” hadisini zikretmiştir. Üçüncüsü ise Enes b. Mâlik’in (ö. 93/711-12)Hz. Peygamber’e kıraatı hakkında sorduğu soru üzerine onun kıraatını medli olduğunu belirtilmesi sonra ardından “bismillâhirrahmânirrahîm” diye Fatiha sûresinin ilk ayetlerinin okunmasıdır.

Başka bir rivayette Enes şöyle demiştir. “*Allah Rasülü aramızdayken Peygamber bir ara hafifçe uyudu. Sonra tebessüm ederek uyandı. Biz de ya Rasûlallah! seni tebessüm ettiren şey nedir? diye sorunca bana şu an bir sûre nazil oldu, dedi ve bismillâhirrahmânirrahîm” deyip ‘innâ a’taynâ kel’kevser” sûresini okudu.*” Bu hadisten hareketle de besmelenin bütün sûrelerin evvelinde bir ayet olduğu söylenmiştir.

Son olarak akli delil serdedilmiştir. Buna göre imam Mushaf Fatiha’nın ve diğer sûrelerin -Tevbe hariç- başında besmele ile yazılmıştır. Beldelelere gönderilen mushaflar aynı şekilde yazılmıştır. Dolayısıyla besmelenin, Kur’ân’ dan olmasaydı mushafa yazılmayacağı konusunda bir

⁶³ Bu görüşlerin delilleri için ayrıca bk. Abdurrahman Candan, *Fukahâ’ın Kur’ân Tasavvuru* (İstanbul: Düşün Yayınları, 2012), 88-99.

⁶⁴ es-Sâbûnî, *Ravâiu’l-Beyân*, 1/43. Hadis Darekutnî’de geçmektedir.

tevâtür oluşmuştur. Mesela sahabe mushafa ta'sîr, sûre isimleri ve harekeleme konusunda şiddetle menetmiştir.⁶⁵

Mâlikîlerin delilleri konusunda ise Hz. Âişe'den nakledilen "Rasûlullah namazı tekbir ile açardı. Kıraata da 'elhamdü' ile başlardı." rivayetidir. Bu hadis Müslim'de rivayet edilmiştir. Enes'ten Buhârî (ö. 256/870) ve Müslim'de (ö. 261/875) geçen hadiste ise "Hz. Peygamber'in, Ebû Bekir, Ömer ve Osman'ın arkasında namaz kıldım. Hepsî 'elhamdü' şeklinde başlangıç yaptılar." şeklinde geçmektedir. Müslim'in rivayetinde ise ne başında ne de sonunda besmele zikredilmemiştir. Üçüncü olarak, Ebû Hureyre'den (ö. 58/678) nakledilen kudsî hadiste "Namazı benimle kulum arasında ikiye ayırdım. Kulum kendisi ile benden istediğini dileyebilir. Kul, 'elhamdü' dediğinde Allah 'kulum bana hamdetti.' der. 'Errahmân'... dediğinde 'kulum beni övdü' der. 'Mâlikî...' dediğinde 'kulum benim yüceliğimi kabul etti' der. 'İyyake...' dediğinde bu benimle kulum arasındadır. Kulum benden dilediğini isteyebilir..." şeklinde "ikiye ayırdım" cümlesinden maksat Fatiha sûresidir. Fatiha sûresi "salat" olarak isimlendirilmiş, çünkü o olmadan namaz olmaz. Eğer besmele Fatiha'dan ayet olsaydı, bu hadiste zikredilirdi. Dördüncü olarak eğer besmele Fatiha'dan olsaydı Fatiha sûresindeki "rahmân" ve "rahîm" kelimelerinin tekrar etmemesi lazımdı. Öyle olsaydı belagat açısından edebî üsluba aykırı olurdu. Beşinci olarak besmelelerin sûre başında yazılması her işin başlangıcında okunması sünnete uymak ve teberrük içindir. Onun sûre başlarında yazılması konusunda tevâtür olması Kur'an'dan olduğuna delalet etmez.

Müellif bu görüşün delillerini arz ederken mezhebin iki temsilcisi müfessir Kurtubî ve ahkam tefsir sahibi İbnü'l-Arabî'nin (ö. 543/1148) görüşlerine de yer vermiştir. Kurtubî burada İmam Mâlikî'nin (ö. 179/795) görüşünün sahih olduğu belirtmiş çünkü Kur'an'ın ahad haberle sâbit olamayacağını ancak ihtilaf olmayan kat'î bir haberle sâbit olur. Ebû Bekir İbnü'l-Arabîde alimlerin bismelenin Kur'an olup olmadığına dair tartışmaları onun Kur'an'dan olmadığına delildir. Kur'an ihtilaf kabul etmez. Sahih haberler Neml sûresi (30. ayet) dışında bismelenin Fatiha diğer sûrelerin başında ayet olmadığına işaret eder. Akabinde kendi mezhebinin tercih edileceğini bunun makul olduğunu besmeleyi Hz. Peygamber zamanında imam Mâlik'in zamanına kadar sünnete ittibâ olarak

⁶⁵ es-Sâbûnî, *Ravâiu'l-Beyân*, 1/44.

hiç kimse okumamıştır. Bu red için yeterlidir. Bu mezhepte besmeleyi nafile namazlarda okumak müstehab kabul edilmiştir. Besmele ilgili gelen rivayet ve hadisler nafile namazlar içindir.⁶⁶

Son olarak müellif Hanefîlerin delillerinin sûreye ait bir ayet olup olmaması ekseninde değerlendirme yapmıştır. Hanefîlere göre besmelenin Kur’ân’dan yazılı olması ondan bir ayet olduğuna ama her sûreden bir ayet olduğuna delalet etmez.⁶⁷ Namazda besmelenin sesli okunmaması onun Fatiha’dan olmadığını gösterir. Bu sebeple Hanefîler besmelenin Kur’ân’dan müstakil bir ayet olduğuna ve sûreleri ayırmak için nâzil olduğuna hükmetmişlerdir. Bu konuda sahabeden nakledilen “Biz sûreyi bismillâhirrahmânirrahîm nâzil oluncaya kadar sûrelerin nerede bittiğini bilmiyorduk.” ve “Hz. Peygamber, besmele nâzil olana kadar sûrelerin ayırımını bilmiyordu.” hadislerini delil getirmişlerdir.

Müellif Cessâs’tan (ö. 370/981) naklen, alimlerin Fatiha’dan bir ayet olması meselesinde ihtilafa düştüğünü, Kûfe kurrâsının onu Fatiha’ya ait bir ayet saydığını, Basra kurrâsının ise ayet saymadığını ifade etmiştir. Açıklamasını İmam Şâfi’nin besmelenin Fatiha’dan bir ayet olduğuna ve onu terk edenin namazını iade etmesi gerektiğini hükmettiğini söyleyerek devam eden Sâbûnî, Hanefî alimi Hasan el-Kerhî’nin (ö. 340/952), besmelenin namazda açıktan okunamayacağını söylediğini, bu da onun Fatiha’dan bir ayet olmadığına işaret olduğunu belirttiğini nakletmiştir. Başka bir ifadeyle Hanefî alimlere göre besmele Fatiha’nın başında bir ayet olmayıp diğer sûrelerde de aynıdır. Diğer görüşlere mutlak yanlış anlayışı ile hareket etmediği anlaşılan müellifin, Kerhî’den “Besmelenin ayet olduğunu İmam Şâfi’den (ö. 204/820) başka kimse iddia etmemiştir.” sözünü naklederek selef arasındaki ihtilafın olmasının da onun Fatiha’dan bir ayet olmadığı, diğer sûrelerin başındaki besmeleleri hiçbir alimin sûreye ait bir ayet kabul etmediği şeklindeki değerlendirmelerini nakletmiştir.⁶⁸

Müellif, Cessâs’tan şöyle bir delil de açıklamıştır: Buna göre Cessâs hocası Kerhî’nin sûreden ayet olduğuna dair Hz. Peygamber’den nak-

⁶⁶ es-Sâbûnî, *Ravâiu’l-Beyân*, 1/46.

⁶⁷ Konuya dair yapılan çalışmada ise Hanefîlerin çoğunluğuna göre Fatiha’nın başındaki besmelenin ayet olmadığı bu konuda Mâlikîlerle aynı görüşte olduğu vurgulanmıştır. Kaya, “Tefsir Ekolleri Perspektifinden Kur’ân’ın Çok Boyutlu Yorumu”, 92.

⁶⁸ es-Sâbûnî, *Ravâiu’l-Beyân*, 1/47.

ledilen “Kur’ân’da bir 30 ayetlik sûre vardır. Sahibini günahları bağışlanıncaya kadar şefaât eder. O da Tebâreke sûresidir.” hadisinin delil olamayacağını, zira besmele dışında kurrâ ve diğer alimlerin bu sûrenin besmele dışında 30 ayet olduğu konusunda ittifak ettiklerini beyan etmiştir. Ona göre eğer ayet olsaydı 31 ayet olurdu. Aynı şekilde kurrânın ve fukahânın Kevser sûresinin 3 ayet ve İhlâs sûresinin 4 ayet olması konusunda ittifak etmesi besmelenin ayet olmadığını gösterir. Eğer ayet olsaydı sayıları artması gerekirdi.⁶⁹

Sâbûnî temel üç görüşü ve bunların delilleri verdikten sonra Hanefilerin görüşünü tercih etmiştir. Zira ona göre bu görüş de Şâfilerin ve Mâlikîlerin görüşünün ortasıdır. Mâlikîler hiçbir sûrette ayet olmadığı, Şâfilerin de her sûreden bir ayettir, görüşünü söyledikten sonra Bakara sûresi 148. ayetinin وَلِكُلِّ وَجْهَةٌ هُوَ مُوَلِّیْهَا “Herkesin yöneldiği bi yön vardır.” kısmını zikrederek diğer görüşler de toleranslı yaklaştığını ortaya koymaktadır. Çünkü ayetin devamında “hayırda yarışın” buyurulmaktadır. Tabiri caizse, bu da hayırda bir yarışır. Ancak müellife göre besmelenin Kur’ân’da yazılışına hiçbir alim karşı çıktığı ve inkâr ettiği görülmemiştir. Ashab da zaten bu konuda titizlikle ilgilenmiş Kur’ân’ın her harfi üzerinde çok titiz bir inceleme araştırma yapmıştır. Bu da besmelenin Kur’ân’dan ayet olduğunu göstermektedir. Müellifin, sûre başlarındaki her besmelenin sûreye ait bir ayet olmayıp başında müstakil bir ayet olduğu görüşüne sahip olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü Hanefiliğin görüşünü verirken besmele Fatiha ve diğer sûrelerden birer ayet değildir. Burada Kur’ân’dan olmasının Neml sûresinin 30. ayetine bağlamamaktadır. Kur’ân’da yazılı olmasına bağlamaktadır. Nitekim devamında Abdullah b. Abbas’tan (ö. 68/687-88) Rasûlüllah besmele gönderilene kadar sûrelerin başlangıç ve sonlarını bilmiyordu. Ancak besmele gönderilince bildi, hadisini delil olarak getirmiştir. Hadiste “inzâl” kelimesi kullanılması da bunu göstermektedir. Ayrıca Arap belagatinde şöyle bir

⁶⁹ es-Sâbûnî, *Ravâiu’l-Beyân*, 1/48. Cessâs’ın delil olarak naklettiği bu bilgilerin ayet sayıları ilgili eserlerde nakledilen ekollere göre ayet sayılarına uymamaktadır. Buna göre Mülk sûresi Mekke ve Medine (âhir)’e göre 31, Kûfe ve diğerlerine göre 30 ayettir. Yani 9. ayetteki تَنْزِيلٌ kelimesinde ihtilaf vardır. Kevser sûresinin 3 ayet olmasında ihtilaf yokken İhlâs sûresini 3. ayetinde لَمْ يَلِدْ kelimesinde ihtilaf vardır. Bu sûre Mekke ve Şam ehline göre göre 5, Kûfe ve diğerlerine göre 4 ayettir. Ebû Amr ed-Dâni (ö.444/1053), *el-Beyân fî Addi’l-Âyi’l-Kur’an*, thk. Ganim Kaddûri el-Hamed (Kuveyt: Külliyyetü’ş-Şaria, 1994), 296; Abdürrezzak Ali İbrahim Musa, *Mürşidü’l-Hallân ilâ Ma’rifeti Addi Âyi’l-Kur’an* (Beyrut: Mektebetü’l-Asriyye, 1989), 219; Hasan Hüseyin Havuz, *Usûli ve Fersî İhtilaflar Açısından Âsım Kıraatı (Şu’be ve Hafs Rivâyeti)*, (Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022), s. 173.

delil getirmiştir. Çünkü Kur’ân Arap kelamı ve belagati üzerine nâzil olmuştur. Bu manada Araplar kelamın başında ifadenin belîğ olması için farklı üsluplar kullanırdı. Eğer besmele her sûrede birer ayet olsaydı bütün sûrelerin tek bir üslupla başlaması gerekirdi, şeklinde söylemiştir. Bu da Kur’ân’ın edebî özelliğine aykırı olurdu.⁷⁰ Aynı şekilde besmele-
nin Fatiha’nın başında Peygamber’e inzâl edildiğini bunda ittifak olduğu Allah’ın da bunu “ikra bismi rabbike” diyerek emrettiğini bunun İslamî bir kâide olduğunu beyan etmiştir.⁷¹

Müellif Fatiha’nın başında bu sûrenin 7 ayet olduğu konusunda icma olduğunu söylemiştir. Ancak Hanefilerin görüşü tercih edildiğinde Âsım kıraatına göre basılan ve İmam Şâfi’nin de görüşüne uygun olan mushaflarda ortaya çıkan işkal oluşmaktadır. Çünkü Fatiha’nın yedi ayet olmasında icma varken, bu mevcut mushaflarda besmele ile olmaktadır. Besmeleyi bu sûrenin ayeti değildir, dediğimizde son ayetin عَلَيْهِمْ/aleyhim kelimesinin de Henefilere göre müstakil ayet olduğunu görüşünü açıklamamış olması okuyucu açısından sıkıntı oluşturmaktadır.⁷²

Sâbûnî kendi tercihi delillerle izah ettikten sonra Mâlikîlerin görüşlerinin tahliline geçmiştir. Ona göre Mâlikîlerin görüşü “besmele Kur’ân’dan bir ayet olduğu tevâtüren sâbit değildir, öyleyse Kur’ân’dan değildir”, şeklindeki -Cessâs’ın da dediği gibi- görüşün tercih edilemeyeceği söylemiştir. Çünkü ayetin Kur’ân’dan olması için tevâtüren sâbit olması gerektiği sözü gerekli değildir. Aksine Peygamber’in besmelenin Kur’ân’a yazılmasını emretmesi ve bu emrin tevâtüren bize kadar gelmesi bizim için yeterlidir. Bu sebeple ümmet ona göre Kur’ân’da yazılı olan her şey Kur’ân’dır, şeklinde icma etmiştir.⁷³ Buna göre besmelelerin herbiri Kur’ân’dan müstakil bir ayettir. Bunun sûre ve kitapların başında hayır ve teberrük için yazılmaktadır. Bunlar tatmin edici açıklamalar olup nakledilen bütün rivayetleri de kapsamaktadır.⁷⁴

Müellifin teberrük ve ayırmak için yazıldığını söylemesi, ayet olduğu ama sûredeki ayet sayısına dahil olmadığına işaret etmek, dolayısıyla

⁷⁰ es-Sâbûnî, *Ravâiu’l-Beyân*, 1/46.

⁷¹ es-Sâbûnî, *Ravâiu’l-Beyân*, 1/30.

⁷² Şam, Basra ve Medine kurrâsı ve Hanefi mezhebine göre son ayetteki “aleyhim” lafzı ayet sonu olup besmele Fatiha’ya dahil değildir. el-Cessâs, *Ahkâmü’l-Kur’an*, 1/8.

⁷³ Bu söze açıklık getirmek gerekir. Burada yazılı olan kelime ve cümleler yani ayetler kastedilmektedir. Yoksa mushaflardaki vakıf işaretleri ve sayfa kenarlarındaki yazılar ve işaretler Kur’ân’dan değildir.

⁷⁴ es-Sâbûnî, *Ravâiu’l-Beyân*, 1/49.

toplam ayet sayısını etkilemediğini ifade etmek için olduğu anlaşılmaktadır. Yoksa Mekkî Ebî Talib'in (ö. 437/1045) dediği gibi ayet sayısı 113 artması gerekirdi.⁷⁵ Ama müellif adeta bütün -Neml sûresi haricinde- besmeleleri sayıya katmadığı anlaşılmaktadır. Ancak ayet sayıları konusunda herkesin bildiği 6236 rakamında ortaya çıkabilecek bu problem konusunda açıklama yapmamıştır.

Müellif meşhur dört mezhepten Hanbelîlerin görüşünü burada ayrı bir madde olarak vermemiştir. Sadece Ahmed b. Hanbel'den (ö. 241/855) besmelenin Fatiha'dan olup olmaması ile alakalı namazda okunmasına dair meseleyi açıklarken İbnü'l-Cevzî'den nakil yapmıştır. Buna göre alimler arasında görüş ayrılığı bulunmaktadır. Bu konuda Ahmed b. Hanbel'den iki görüş nakledilmiştir. İlki besmelenin Fatiha'dan olduğu ve namazda okunmasının farz olduğu görüşüdür. İkincisi Fatiha'dan olmadığı bu sebeple namazda okumanın sünnet olduğu görüşüdür. İmam Mâlik sünnet olduğu görüşüne karşı olup namazda okuması da müstehab değildir.⁷⁶

Genel olarak değerlendirilse Fatiha'nın 7 ayet olmasının ittifak olmakla birlikte besmelenin bu sûreye ve diğer sûrelere ait olup olmamasında alimler arasında ihtilaf edilmiştir. Burada kurrâ ile fukahânın görüşleri söz konusudur. Bizim kıraat imamımız Âsım ile Mekke kıraat imamı İbn Kesîr'e (ö. 120/738) göre Fatiha'nın başındaki besmele sûreye ait bir ayettir. Diğer kurrâya göre ise sûreye ait değildir. Diğer sûrelerin başındaki beşmeleri genelde kurrâ ilk defa sûreye başlarken okumakta ittifak etmiş olmasına rağmen sûreler arası geçişte bazı kurrânın besmeleyi okumadığı olmuştur. Uygulama açısından böyle iken Âsım ve diğer kurrânın Fatiha haricindeki sûre başlarındaki besmeleleri müstakil ayet saymadıklarına dair kaynak eserlerde bilgiler bulunmamaktadır. Bu görüşler daha çok fakihlerden gelmiştir.⁷⁷

Burada kıraat açısından netlik olmadığına göre fakihlerin görüşlerine göre hareket etmek yerinde olacaktır. Hanefî mezhebinden bazı Mâlikîlerle birlikte ayet saymadığına dair görüşler olsa da⁷⁸ ilk dönem Müslümanların besmelenin Kur'ân'a yazılması ve Kur'ân'dan olma-

⁷⁵ Ebû Talib el-Kaysî Mekkî, *Kitabü'l-Kesf an Vucûhi'l-Kıraati's-Seb'*, thk. Muhyiddin Ramazan (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1984), 1/17.

⁷⁶ es-Sâbûnî, *Ravâiu'l-Beyân*, 1/50.

⁷⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kıraati'l-Aşr*, 1/258.

⁷⁸ Candan, *Fukahâ'in Kur'an Tasavvuru*, 88-99.

yan bir şeyin ona yazılmaması konusunda hassas olmaları,⁷⁹ hadis kaynaklarında nakledilen “*Kim sûre başlarındaki besmeleyi terk ederse Allah Teâlâ’nın kitabından 114 âyeti terk etmiş olur.*” rivayeti⁸⁰ de dikkate alındığında Sabûnî’nin tercihinin yerinde olduğu görülmektedir. Zira bu görüş Elmalılı, Süleyman Ateş, Kur’ân Yolu müfessirleri, M. Sait Şimşek gibi çağdaş müfessirler tarafından da savunulmuştur.⁸¹ Bu da bugün Kûfe ehline göre söylenen 6236 ayet sayısında Fatiha haricindeki diğer sûrelerin başındaki 113 tane besmelenin dahil olması sebebiyle sûre başında müstakil ayet olduğu yönündeki görüşün makûl olduğunu ortaya koymaktadır.⁸²

Muhtemelen diğer sûrelerin başındaki besmeleler konusunda sahâbeden gelen rivâyetlerde besmele ile birlikte okunduğunun belirtilmesi sebebiyle müstakil bir ayet olduğu ama sûreye ait olmaması sebebiyle bu sayıya dahil edilmediğini söylemek mümkündür.⁸³ Bazı kurrâ sûre geçişlerinde besmeleyi okumamıştır.⁸⁴ Nitekim, Ehl-i Kûfe, Basra, Mekke, Medine, Şam ehli Fâtiha’nın dışındaki sûrelerin başındaki besmelelerin sayılmaması konusunda ittifak etmişlerdir.⁸⁵

Müellifimiz Sâbûnî zihinlere takılabilecek bazı hususlara hiç değinmemiştir. Bugün Kur’ân bize tevâtüren noksansız, ziyadesiz ve şüphesiz gelmiştir. Ama buna rağmen selef arasında besmelenin ayet olmasında veya olmamasında nasıl ihtilaf olur, bu doğru mu? şeklindeki müellifimizin söz konusu etmediği meseleye şöyle cevap verilebilir: Müslümanlar ayetin (Hicr 15/9)⁸⁶ ifade ettiği gibi korunmuşluğu üzerinde ihtilaf etmemişlerdir. “Kur’ân’da ondan olmayan bir şey vardır.” şeklinde düşünenin ve yazılı olana muhalif olanın küfre düşeceği konusunda da

⁷⁹ Zemahşerî, *Keşşâf Tefsiri*, 1/66.

⁸⁰ Ebû Bekr (ö. 458) el-Beyhakî, *Şuabü’l-Îmân*, thk. Abdülali Abdülhamid Hâmid (Riyad: Mektebetü’r-Rüşd, 2003), 4/24.

⁸¹ Muhammed Hamdi Yazır Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili* (İstanbul: Eser Neşriyat, 1979), 1/16; Süleyman Ateş, *Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri* (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1988), 1/73; Hayrettin Karaman vd, *Kur’ân Yolu Türkçe Mealve Tefsiri* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012), 1/58; M. Sait Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur’an Tefsiri* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2012), 1/13.

⁸² Havuz, *Âsım Kiraatı*, 173.

⁸³ ed-Dânî, *el-Beyân*, 51.

⁸⁴ Mekkî, *el-Keşf*, 1/16, 17.

⁸⁵ Mekkî, *el-Keşf*, 1/22.

⁸⁶ إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ “Şüphesiz o zikri (Kur’an’ı) biz indirdik biz! Onun koruyucusu da elbette biziz.”

icma edildiği belirtilmiştir. Ama besmele üzerinde ihtilaf edilmesi bu konuya girmemektedir. Çünkü kıraat imamları sûre başlarındaki besmelenin bunun okunması konusunda ihtilaf etmemiştir. Bu konuda sahabe de ittifak etmiş, Osman mushafında da ittifakla yazılmıştır. Besmelenin isbât (okunması) edilmesi veya edilmemesi konusunda küfrü ilgilendiren bu durumun olmadığı konusunda görüş birliği yapmışlardır. Okuyup okumama meselesi bazı kurrânın bazı harfleri isbatı ve hazfî gibidir. Mesela Hadîd sûresi 24. ayette هو/hüve kelimesi Âsım, İbn Kesîr, Ebû Amr, Hamze ve Kisâî kıratında okunur. Nâfî ve İbn Âmir kıraatında okunmayıp bazı mushaflarda da “hüve” kelimesi yazılmamıştır.⁸⁷

2.4. Besmelenin Namazda Okunmasında Farklı Görüşler

Eserin bir tefsir olmasının yanında fikhî bir eser olması hasebiyle müellif besmelenin namazda okunmasının hükmü konusundaki dört fikhî mezhebinin görüşlerini nakletmiştir.

Buna göre bu konuda 4 görüş bulunmaktadır.

- 1- İmam Mâlik'e göre farz namazlardaki Fatiha ve diğer sûrelerin başında açık veya gizli olarak okunmaz. Ancak nafile namazlarda okunabilir.
- 2- İmam A'zam'a göre ise bütün namazlarda Fatiha'dan önce her rekatta besmele okunur, diğer surelerin başında okuma ise güzel görülmüştür.
- 3- İmam Şâfi'ye göre besmele gizli okunacak yerde gizli, açık okunacak yerde açık okunması farzdır.
- 4- İmam Ahmed'e göre namazda gizli okunur, açık okunması sünnet değildir.

Bu yaklaşımlar da besmelenin Fatiha'dan olup olmaması ile alakalıdır. Besmelenin namazda açıktan veya gizli okunmasında da alimler arasında ihtilaf vardır. Bazı alimler Ahmed b. Hanbel'e göre besmele namazda açıktan okumak sünnet değildir, demişlerdir. Bu da Ebû Bekir, Osman, Ömer, Ali ve İbn Mesûd'a dayandırılmış, Sevrî, Mâlik ve Ebû Hanîfe'nin bu görüşte olduğu zikredilmiştir. Şâfi'ye göre ise

⁸⁷ Ebû Dâvûd Süleyman İbn Necâh, *Muhtasarü'l-Tebyîn li Hecâi'l-Tenzil*, thk. Ahmed b. Muammer Şarşâl (Riyad: Mecmeu Melik Fahd, 2002), 4/1188.

besmelenin namazda açıktan okunması sünnet olup bu görüş Muâviye, Atâ ve Tâvus’un rivayetine dayanmaktadır.⁸⁸

SONUÇ

Sâbûnî son dönem müfessirlerinden olup İslam aleminde önemli bir etkiye sahiptir. Tefsir ilminin her alanında eser veren müellifin *Safvetü’l Tefâsir* adlı tefsiri ile birlikte *Ravâiu’l-Beyân Tefsîru Âyâtî’l-Ahkâm mine’l-Kur’ân* adlı ahkam tefsiri de çokça okunan ve ilgi gören bir tefsirdir. Bu tefsir ahkama dair ayetleri ders ders ele almış ilk dersten önce giriş mahiyetinde istiâze ve besmeleye geniş yer ayırmıştır. İstiâze ve besmele Kur’ân kıraatı açısından önemli olduğu gibi tefsir ve fıkıh ilmi açısından da önemi haizdir. İstiâzenin kıraat eserlerinde birçok sigası nakledilmekle birlikte kurrâ, fukahâ ve diğer alimler nezdinde en çok kullanılan ve yaygınlaşan cümlesi *eûzü billâhimineşşeytânirracîm* cümlesidir. Bu cümle ve diğer varyantları Kur’ân’da geçen bir cümle değildir. Bu sebeple tefsirlerde bunun tefsirine pek yer verilmemiştir. Ancak Kur’ân’da “feste’iz billâhi mineştânirracîm” “Kovulmuş şeytandan Allah’a sığın.” (Nahl 16/98) diye emredilmesi ve fikhî bir konu olması hasebiyle müellif bu tefsirine konu yapmıştır. Sabûnî ilgili ayetten hareketle Kur’ân okundığında “eûzu” çekilmesi gerektiğini özellikle vurguladığı görülmektedir. Bu da gelenekte cumhurun mendub görüşünün aksine ayetin emir sigasına vurgu yapılması her işte olduğu gibi şeytanın vesvesesinden Allah’a sığınılması gerektiğini salık vermiştir. Bu öneminden dolayı “eûzu” fiili, Allah lafzı, şeytan ve onun özelliği olan “racîm” kelimelerini dilbilimsel olarak tahlil etmiştir. Buna göre “eûzu” ayetlerde geçtiği gibi “sığınmak” anlamında olup, müellifin tercihinine göre müştak olmayan Allah’ın rahmetine iltica etmektir. “Uzaklaşmak” anlamına gelen “şeytan” kelimesi de “racîm” kelimesi ile sıfatlanarak “Allah’ın rahmetinden uzaklaşmayı” ifade etmektedir. İnsan ve cin şeytanlarını kapsayan şeytanın her iki türünden sığınılması istenmektedir. Bu şekilde her kelimelerin tefsirini yapan müellif bu cümlelerin Kur’ân’da olmadığı konusuna yer vermemiştir.

Besmele konusuna geniş yer ayıran Sabûnî Fatiha sûresinin tefsiri bağlamında cümlede geçen kelimelerin geniş tahlilini yapmıştır. Klasik müfes-

⁸⁸ es-Sâbûnî, *Ravâiu’l-Beyân*, 1/50.

sirlerin görüşlerine atıfla özellikle “bismi” şeklinde kullanıldığını, Allah lafzının rahmân ve rahîm sıfatları ile sıfatlandığını açıklamış bu sıfatın Fatiha sûresinde tekrar geçerek kullarına karşı “cebbâr, kahrî ve efendî” anlamlarını ifade eden “rabbül-âlemîn” cümlesinden sonra gelmesinin hikmetine değinerek onun merhametinin geniş olduğunu söylemiştir. Her iki sıfatın aynı anlamda olmadığını “rahîm” kelimesinin ayetlerde geçtiği gibi mü’minlere yönelik fiillerine has olduğu ama “rahmân” sıfatının onun zatına mahsus olduğunu ifade etmiştir.

Neml sûresi 30. ayetinde geçmesiyle Kur’ân’dan olduğu konusunda ihtilaf olmayan besmele, Fatiha sûresi dahil diğer sûrelerin başında ayet veya sûreye dahil olup olması yönünde kurrâ ve fukahâ arasında ihtilaflı bir konudur. Müfessir Sâbûnî bu sebeple “*besmele Kur’ân’dan bir Ayet midir?*”, “*Namazda besmele okumanın hükmü nedir?*” şeklinde başlıklarla ele almıştır. Kurrâdan Mekke ve Kûfe kurrâsının Fatiha’nın başında besmeleyi ayet saydıklarını nakleden müellif, daha geniş olarak Hanefî, Mâlikî ve Şâfilerin görüşlerini maddeler halinde vermiştir. Bu konuda mezheplerin görüşlerini delillerle açıklayan ve diğer görüşlere hepsinin hayırda yarış olduğunu söyleyerek hoşgörülü yaklaşan müellif, ayrıntıya girmeden Hanefilerin bütün sûrelerin (Tevbe hariç) başında sûreye dahil olmayan müstakil ayet; Şâfilerin bütün sûrelere dahil bir ayet; Mâlikîlerin ise hiçbir sûrenin başında ayet değildir, dediklerini beyan etmiştir. Hanefilerin görüşünü de Mâlikî ve Şâfilerin görüşünün ortası olması, Kur’ân konusunda çok titiz olan sahabenin icma ile Kur’ân’da yazılmış olmasına değinerek Hanefilerin görüşünü tercih etmiştir. Ancak bu tercihten sonra özellikle Fatiha sûresini 7 ayet olması bağlamında ve bugün de Âsım kıraatına göre birinci ayet olarak basılan mushafları okuyan Müslümanların zihnine gelebilecek Fatiha’nın ve diğer sûrelerin ayet sayısı meselesine değinmemiştir. Çünkü 6236 ayet üzerine 113 ilave ayet anlamına gelebilecek bu meselede besmelelerin, ayet sayısına dahil olmayan, teberrük için yazılan müstakil ayet olduğunu müellifin de bunu tercih ettiği belirtmek gerekir. Bu da son dönem bazı müfessirlerin de tercih ettiği bir görüş olması ve mushaflarda Kur’ân’dan olmayan bir cümlenin olmaması açısından önemlidir. Hanbelîlerden net bir yaklaşım olmayan bu meselede müellif namazda okunması meselesini ele almış ayet olup olmasına bağlı olarak Hanefilerin ve Ahmed b. Hanbel’in de gizli okuduğunu, Şâfilerin açıktan okuduğunu, Mâlikîlerin ise okumadığını belirterek, bunların dayandığı sahabe ve Tabiîn görüşlerine yer vermiştir.

KAYNAKÇA

- Akpınar, Ali. ” İşârî Tefsir ve Kuşeyrî (ö. 465/1072)’nin Besmele Tefsiri”. *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*. 3/9, (2002), 53-92.
- Ateş, Süleyman. *Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri*. 12 Cilt. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1988.
- Aydemir, Abdullah. “Besmele”. *Diyanet İlmi Dergi [Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi]*. 10/106, 107, (1973), 82-8.
- Beyhakî, Ebû Bekr (ö. 458/1066). *Şuabü’l-İmân*. thk. Abdülalî Abdülhamid Hâmîd. 14 Cilt. Riyad: Mektebetü’r-Rüşd, 2003.
- Candan, Abdurrahman. *Fukahâ’ın Kur’an Tasavvuru*. İstanbul: Düşün Yayınları, 2012.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî (ö. 370/981). *Ahkâmü’l-Kur’an*. thk. Muhammed es-Sâdık el-Kamhâvî. Beyrut: Müessesetü’t-Türâsî’l-Arabî, 1992.
- Çelîkcan, Hüseyin. “Hacı Bektaş Veli’nin Besmele Tefsiri”. *Hacı Bektaş Veli: G. Ü. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Dergisi*, 2/26, (1995), 39, 40.
- Dânî, Ebû Amr ed-Dânî (ö. 444/1053). *el-Beyân fî Addi’l-Âyi’l-Kur’an*. thk. Ganim Kaddûri el-Hamed. Kuveyt: Külliyyetü’ş-Şaria, 1994.
- Demirci, Muhsin. “İstiâze”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 23/318-319. İSAM Yayınları, 2001.
- Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır (1878-1942). *Hak Dini Kur’an Dili*. 10 Cilt. İstanbul: Eser Neşriyat, 1979.
- Gür, Süleyman. “Osmanlı Tefsir Geleneğinde Besmele Risaleleri Literatürü”. *FSM İlmi Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 12 (2018), 405-477.
- Herrâsî, İlkiyâ (ö. 504/1110). *Ahkâmü’l-Kur’ân*. thk. Cemâatün mine’l-Ulemâ’. Beyrut: Dâru’-Kütübî’l-İlmiyye, 1983.
- İbn Necâh, Ebû Dâvûd Süleyman (ö. 496/1103). *Muhtasaru’t-Tebyîn li Hecâi’t-Tenzîl*. thk. Ahmed b. Muammer Şarşâl. Riyad: Mecmeu Melik Fahd, 2002.
- İbnü’l-Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdullah (ö. 543/1148). *Ahkâmü’l-Kur’ân*. thk. Muhammed Abdülkadir Atâ. Dâru’-Kütübî’l-İlmiyye, 3. Basım, 2003.
- İbnü’l-Cezerî, Muhammed b. Alî b. Yûsuf (ö. 833/1429). *en-Neşr fî’l-Kıraati’l-Aşr*. thk. Ali ed-Dabbâ’. y.y.: el-Matbaatü’t-Ticariyyetü’l-Kübrâ, t.y.
- İbrahim Musa, Abdürrezzak Ali. *Mürşidü’l-Hallân ilâ Ma’rifeti Addi Âyi’l-Kur’an*. Beyrut: Mektebetü’l-Asriyye, 1989.

- Kâdî, Abdülfettah (ö. 1403). *el-Vâfî fî Şerhi's-Şâtubiyye*. Kahire: Dâru's-Selâm, 14. Basım, 2019.
- Kahraman, Ferruh. "Besmele ile Fâtiha Arasındaki Münâsebet". *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim]*, 13/1, (2013), 53-66.
- Karaman, Hayrettin vd. *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012.
- Kaya, Mehmet. "Tefsir Ekolleri Perspektifinden Kur'an'ın Çok Boyutlu Yorumu: Besmele Örneği". *Hitit Üniversitesi (Gazi Üniversitesi) Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* XIV/27 (2015), 83-116.
- Keskin, Hasan. "Âyetlerin Sayısı Hakkındaki İhtilaf Nedenleri". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/2 (2009), 49-67-67.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî (ö. 671/1273). *el-Câmi' li-ahkâmî'l-Kur'an*. thk. Ahmed el-Berduni, İbrâhîm el-İtfiyyîş. 20 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye, 2. Basım, t.y.
- Mekkî, Ebû Tâlib el-Kaysî (ö. 437/1045). *Kitabü'l-Keşf an Vucûhi'l-Kıraati's-Seb'*. thk. Muhyiddin Ramazan. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 3. Basım, 1984.
- Muhammed Emin Efendi (ö. 1859). *Umdetü'l-Hullân fî İzâhi Zübdeti'l-İrfân*. thk. Muhammed Çaba. İstanbul: Hacıveyiszade İlim ve Kültür Vakfı Yayınları, 2021.
- Nüveyrî, Muhibbüddîn (ö. 857/1453). *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr fî'l-Kıraati'l-Aşr*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2009.
- Özel, Mustafa. "Mustafa Midhat Paşa'nın Besmele ve Fâtiha Tefsiri", *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim]*, 3/2, (2003), 269-272.
- Sâbûnî, Muhammed Ali (ö. 2021). *Ahkam Tefsiri*. çev. Mazhar Taşkesenlioğlu. İsosko: Şâmil Yayınevi, 2011.
- Sâbûnî, Muhammed Ali. *Ravâiu'l-Beyân (Tefsîru Âyâtî'l-Ahkâm mine'l-Kur'an)*. 2 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2010.
- Sâbûnî, Muhammed Ali es-. *Ravâiu'l-Beyân Tefsîru Âyâtî'l-Ahkâm mine Kur'an*. Dimaşk-Beyrut: Mektebetü'l-Gazzâlî-Müessesetü Menâhilü'l-İrfân, 1980.
- Sâbûnî, Muhammed Ali. *Safvetü't-Tefâsîr*. Beyrut: Dâru'l-Kur'ânî'l-Kerîm, 1981.
- Sâbûnî, Muhammed Ali. *Safvetü't-Tefâsîr*. çev. Sadreddin Gümüş-Nedim Yılmaz. İstanbul: Ensar Neşriyat, 4. Basım, 2012.
- Şimşek, M. Sait. *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2012.
- Yüksel, Yakup. "Beydâvî Tefsiri'nde Besmele Tahlili". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 26, (2012), 91-100.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed (ö. 538/1144). *el-Keşşâf 'an Hakâ'iki Gavâmidü't-Tenzil ve 'Uyûni'l-Ekâvîl fî Vucûhi't-Te'vil*. çev. Muhammed Coşkun. İstanbul, 2016.